

TARİHSEL SÜREÇTE TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER, PROTESTANİK TAVIRLAR VE DİNSEL ARINMACILIK

İ. Hakkı KAYNAK*

Özet

İnsanın insan olmasının farkına vardırın şeylerden biri de kendini ve içinde yaşadığı çevreyi değiştirmesidir. İnsanın bu değişim ve gelişimine etki eden faktörlerden biri de dindir. Bu toplumsal değişimler Helen, Roma, Batı ve İslam gibi medeniyetleri doğurmuştur. Toplumsal değişimler, din bağlamında paradigmlar üreterek günümüze değin gelmiştir. Kimi toplumlar değişime hızlı girmişler, kimileri de arkadan takip etmişlerdir. Toplum kuramcıları bu durumu geleneksel toplumlar ve modern toplumlar olarak nitelendirmişlerdir. Modern toplumların belirgin özelliği zihinsel, ekonomi ve siyaset alanda reformlarını yapmış olmalarıdır. Modern toplumlar daha fazla dünyevileşmesi sonucunda din devre dışı kalmıştır. Bu toplumsal değişimlerden İslam toplumları da etkilenmiş, durumdan çıkma yolları aranmıştır. Batının dini alanın dışında yaptığı şeyler kabullenilmeye çalışılmış, diğer şeyleri bid'at kabilinden reddedilmiştir. Osmanlı İslam toplumunda protestanik ve din arınmacılıktan söz edilince, Batı dünyasındaki değişimlere denk düşmeyen yine de reform diyebileceğimiz siyasi ve kültürel akımlar olmuştur: Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi.

Anahtar Kelimeler

Paradigma, Toplumsal Değişim, Reform, Medeniyet.

SOCIAL CHANGES, RELIGIOUS PURIFICATION AND PROTESTANT ATTITUDES IN HISTORICAL PROCESS

Abstract

One of the things which makes people realize that human is the human if he makes a changing in the environment in which he lives. Religion is one of the key factors of this changing. These social changes has given birth to Hellenistic, Roman, the Western and Islamic civilizations. Social changes have reached up to now by producing some paradigms. Some societies lived the changing very fast but some societies chased them slowly. That is why social theorists described the societies in two ways as traditional and modern societies. Prominent feature of modern societies is that they succeed their mental, economic and political areas reforms. As a result of this effect, modern societies have lost their interest in religion. These social changes also affected the Islamic world, so they sought ways of exiting. The Islamic World tried to accept every kind of changing comes from the

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO. Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. hakkikaynak@selcuk.edu.tr

West except religious space. When we come to The Ottoman Islamic society, in sense of Protestant attitudes and purification of religion it is possible to see some changes in the political and cultural areas, not like in Western world, such as Ottomanism, Westernism, and Turkism.

Key Words

Paradigms, Social Changing, Reforms, Civilizations.

GİRİŞ

İnsanla birlikte var olan din, gerek bireysellik gerekse toplumsal açıdan onlara şekil veren ana etkenlerin en başında geldiğini Sosyoloji ve Dinler Tarihi araştırmaları göstermiştir. İnsanlık tarihinin temel gerçeği olan din, öncelikle insanın Allah ile ilişkisini, devamında doğa ve toplumla ilişkisini düzenlemektedir. Dolayısıyla din, hem toplumsal hem de bireysel alana hükmetmektedir.

Bir medeniyet dönüşümü ve değişimi projesi olan dinde, dışarıdan gelecek meydan okumalara karşı zaman içinde içe kapanıklık söz konusu olabildiği gibi, zamanın ruhuna uygunluk anlamında bir ihya, tecdid girişi yahut arınmacı ve protestanik tavırlar da gözlemlenmektedir. Aslında bu durum değişime verilen tepkileri, bir başka ifade ile bir ümran/medeniyet anlayışından bir başka ümran anlayışına geçişi ifade etmektedir. Çünkü genel olarak değişim süreçleri sancılı olduğu gibi, tarihte din ve değişim sorunu başlı başına bir kriz ve çatışma alanı olarak karşımıza çıkar

Bu tip geçiş ve değişim süreçlerinde iki kavram kendini göstermektedir: Gelenek ve Yenilik. Bu iki kavrama denk düşen muhafazakarlık ve uyarlamacılık gibi iki tavır da belirlemeye başlar. Genel bir değerlendirmeye gelenek dünü, yenilik ise bugünü ve geleceği önceleyen bir kavramdır. Aynı şekilde gelenekçinin zihinsel dünyasının projeksiyonları geçmişe, yenilikçinin zihinsel dünyası ise şimdiki zamana ve geleceğe dönüktür. Çünkü her gelenekçi bakış geçmişi yüceltirken ve korumaya çalışırken, her yenilikçi zihinsel tasarımlar da şimdiki ve geleceğe dönük kurguları öngörmektedir.

Gelenek ve yenilik kavramları, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız ve Sanayi Devrimlerinden sonra Batı Medeniyetinin oluşum sürecini açıklamada, kendi geçmişi ve diğer toplumların geçmişi ile bugününü karşılaştırmada kullanılan büyümlü anahtardır. Daha doğrusu bu kavramlar, başlangıçta batının yaşamış olduğu tecrübe ile ilgiliyken, zamanla bütün toplumlar için açıklayıcı olmaya başlamıştır. İşte Batı'nın yaşamış olduğu bu tecrübe, sonradan bilimsel anlamda gelenekselden modernliğe doğru değişimi ifade eden genel kavramlar haline gelmiştir. Bu değişim süreci, siyasi, kültürel, sosyal ve iktisadi alanı etkilediği gibi, dinin algılanış biçimleri üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Rönesans'tan bu yana akla ve bilime atfedilen önem sebebiyle, Aydınlanma ile birlikte metafizik alan olarak eleştiriye tabi tutulan, hatta reddedilen din, bilim dışına itilerek metodolojik olarak yöntem dışı bırakılmış, ya insanların özel dünyasına hapsedilmiş, ya da ortadan kalkacağı varsayılmıştır. Yaklaşık yüz-yüz elli yıl pozitivist-materyalist anlayışa kurban edilen din, değişen süreçte kendine sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yeniden yer bulmaya çalışmıştır. Bu süreçte din, artık

gelenek olarak değil, yenilenmiş veya farklılaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Değişim tarihidir ve süreklidir. İnsanoğlunun doğuştan beraberinde getirdiği bu özellik, onu diğer canlılardan ayırt eden bir niteliktir. Değişme olgusunun sürekliliği, de facto bir nitelik olarak, son tahlilde "insan ve çevresi genel kozmik âlem için tasavvur edildiğinde, maddenin deviniminden, insani ve toplumsal dönüşümlere kadar her alanda kendini göstermektedir.(Akgül, 1999:37). Değişim hiçbir şeyin kendisini kesintiye uğratmadığı süreçtir. İnsan ve onun meydana getirdiği toplumsal yapı işlevsel bir bütünlük ve süreklilik içerisinde değişime uğramaktadır. Toplumsal değişme ve süreçleri toplum bilim kuramcıları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişmelerdir. (Kongar,1995:55).

Bilimsel veriler ışığında insanlığın medeniyet tarihi, avcılık ve toplayıcılıktan göçebe hayvan yetiştiriciliği ve yerleşik ziraat toplumu, oradan da sanayileşme ve modernleşmeye doğru bir değişim ve dönüşüme şahit olmuştur.

Modernleşme nazariyesinden bakıldığında medeniyet tarihinde gelişmeler iki türlü olmuştur. Merkezden dışa doğru ya da dıştan merkeze doğru değişim ve gelişim şeklindedir. Merkezden dışa doğru gerçekleşen değişimlerin temel özelliği kendi medeniyet projelerini yaratmış olmalarıdır. Dıştan merkeze doğru gerçekleştirilen değişim ve gelişmeler ise genel itibarıyla medeniyet değerler dizisini ithal ederler.

Modern değişim anlayışı gerek zihinsel gerekse teknolojik ve iktisadi anlamda bir modernleşme sürecidir. Bir başka ifade ile kültürün hem maddi-somut, hem de manevi-zihniyet boyutunda meydana gelen değişime vurgu yapar. Toplumsal değişim maddi kültür noktasında dört evrede gerçekleşmiştir.

- 1.Basit teknikten, bilimsel bilginin uygulandığı tekniğe evrilme.
- 2.Geçimsel tarımdan ticari ürünlerin tarımına evrilme.
3. İnsan hayvan enerjisinden makine enerjisine doğru evrilme.
4. Kırsal alandan kentsel yoğunlaşmaya evrilme .(Yıldırım,1999:39).

Manevi kültür boyutunda ise, inançtan akla, dinden bilime, metafizikten fiziğe doğru bir geçişi temsil eder.

Çağdaş toplumsal değişim süreçleri iç içe gelişerek, aslında bir modernleşme hareketidir. Bu anlamda toplumsal değişme toplumsal eylem ve etkileşim kalıpları olan toplumsal yapıdaki hareketliliklerdir. (Akgül,1999:38). Toplum yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana

na geldiğine göre, değişme bir ölçüde ilişki sistemlerinin değişmesidir. (Akgül, 1999:38) Modernleşme hareketi 17. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar öncelikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde yaşanan değişimin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerine, 19. ve 20. yüzyıllarda ise Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına kadar yayılan bir süreçtir. (Çapcıoğlu,2011:18).

Sosyolojide değişme, toplumsal çözümlemede merkez kavram olma niteliğini taşımakla birlikte, zaman içinde ona yüklenen anlam daha da genişleyerek anlam zenginleşmesi kazanmıştır. Ayrıca hegemonik bir niteliğe bürünmüştür. Çünkü değişme kavramına yüklenen çağdaşlık, modern olma gibi anlamlar Batının tarihsel gelişme çizgisi ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum, Batı-dışı toplumlarda modernleşme süreci özgül bir değişme bir değişme olarak değil, evrensel bir oluşum olarak algılanmaya sebep olmaktadır. (Akgül, 1999:39). Bu algı biçimi, Batılı ülkelerinin gelişim süreçlerine uygunluğu bir yana, aynı sürecin yeryüzü ölçeğinde "zorunlu" olarak dayatılması ya da yansıtılması sebebiyle hem ideolojik hem de değer yüklüdür. (İnsel,1990: 9).

Batı medeniyeti, toplumsal değişme süreçlerinde kendine meşru zemin bulmak için kendine "modern" ve bunun karşıtı olabilecek kültürlere de "geleneksel" tanımını geliştirdi. Böylece toplumsal değişmenin adı, genel anlamda gelenekten kopuş şeklinde modernlik veya modernleşme olarak adlandırıldı. Bu tipleştirilmede, modern toplum tipi Batı merkezli etnosentrizm'e dayalı olarak çizilmiş, Batı dışı toplumlar da geleneksel olarak tarif edilmiştir. Dolayısıyla, "modern"ın (Batı) temel özellikleri belirlenmiş, Batı dışı geleneksel toplumların bu ölçeğe göre şekillen(diril)mesi esas alınmıştır. (Akgül,1999:39). Modernleşme kuramının temel öznesi Batı'dır. Kendisini her şeyin faili yaparak, kendisinin dışında kalanı da nesne olarak görmüştür.

Bu tartışmalar giderek değişik bakış açıları, farklı anlayışlar meydana getirmiştir. Batı dünyasının zihinsel alana koyduğu en önemli paradigma, bilimsel- seküler bir hayat tarzı sunuyor olmasıdır.

Bu hareketlilik, zihniyet anlamında öncelikle kendini dinsel alanda göstermiştir. Katolikliğe karşı Protestan hareket ona karşı bir tavır alıştır. Bu manada Katoliklik geleneği, Protestanlık da yeniliğin, değişimin temsilcisidir. İnanca karşı aklın, dine karşı bilimin, kiliseye karşı bireyin öne çıkışı bu geçişin temel parametreleridir. Bu bağlamda din artık varlığı açıklayan değil, kendisi açıklamaya konu olan bir sosyal kurum olarak sosyolojik yaklaşımların konusu olmuştur.

Toplumsal değişim kuramcılarında Karl Marx, toplumsal değişim süreçlerini ekonomik ilişkiler üzerinden -ilkel komünizm, kölelik, feodalizm,

kapitalizm ve komünizm- ile temellendirmektedir (Kırş:Callinicos, 2004;125-156). Max Weber, modern Batı dünyasının ayırıcı hususiyeti olarak nitelendirildiği kapitalizmin, Protestan ahlâkı ile doğrudan bir alakasının bulunduğunu iddia etmiştir (Callinicos, 2004;223-257).

O'na göre toplumsal değişme süreci, Batı dünyasında rasyonel bir ilkeye dayanarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Weber, 15.yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan süreçte, Rönesans ve Reformla başlayan, aydınlanma hareketi ve devrimlerle devam eden kültürel, entelektüel ve sosyal dönüşümleri tanımlamaktadır.(Çapçioğlu, 2011:25). Modernleşme hareketi, geleneksel yapıyı çözerek özgür, eşitlikçi gibi kavramlarla bireyin gelişimini ve değişmesini öngörmektedir.

II. TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜREÇLERİNDE DİNİ PROTESTANİK TAVIRLAR

Din, insanla beraber var olmuş ve hayatın başlangıcından itibaren ona yoldaş olmuştur. Bu bakımdan dinin, birey ve toplum hayatını etkileme süreci insanlık tarih kadar eskidir. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, insanın hayatında hep din vardır. İnsana doğa ve topluma karşı çeşitli davranış biçimleri üretmiştir. Her din, sosyal davranışlar için kurallar ve gündelik tecrübeler için bazı açıklamalar getirerek sosyal davranış için bir motivasyon kaynağı olmuştur. Din, toplum hayatında meydana gelen değişmelerden bağımsız değildir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, belli bir süreç içerisinde toplumda yaşanan dini-toplumsal yapı, dünya görüşü, değerler ve pratikler gibi alanlarda köklü şekil ve içerik değişimlerine yol açar. Çünkü her toplumsal yapı, bu yapıyı oluşturan toplumsal kurumların, insanla arasında eylem ve karşılıklı ilişkilerden doğan toplumsal değerlerin birbirlerini etkiledikleri bir bütündür.(Çapçioğlu, 2011: 27).

Din esas itibariyle de zihinsel bir yenilik ve değişim hareketidir. Hem de bozulmuş olan zihinsel ve sosyal düzeni yeniden kurarak insanlara asıl gayesini anlatmak için ortaya çıkan bir yenilik ve bir değişim hareketidir. İlk insan Hz. Âdem'den başlamak üzere insanlık, sürekli olarak kültürel ilerleme göstermiş ve tarihsel süreçte birçok medeniyetler kurmuştur. Bu medeniyetler, tarihin derinliklerinde yerlerini alırlarken, bıraktıkları kültürel miras, sonraki medeniyetlerin oluşmasında temel malzemeyi oluşturmuştur. Bu kültürel mirasın ortak adı dindir. Din ve toplumsal alanda meydana gelen değişimler karşılıklı olmuştur. Birinin değişmeden kalması mümkün değildir.

Bu bağlamda kitabi dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam kadar hiçbir din insanlığın kaderinde rol oynamamıştır. Bu üç İbrahim'i din zuhur

ettikleri ortamda sosyal adaleti sağlama, bozulmuş ahlaki düzeni düzeltme ve tek yaratan etrafında insanları inanmaya çağırıştır. Bu üç dinin ortaklığı birbirinin tamamlayıcısı olmalarıdır.

Her dini çağrı, toplumsal düzeni yeniden yapılandırma, acıları dindirme, insanları mutluluğa ulaştırmak için çağrıda bulunmaktadır. Mutlaka her dini mesaj getirdiği çağrılarla yeni bir insan ve toplum yaratma iddiasından çok (kendine göre) kabullenici, ama eskiye de protestanik bir tavır içinde olmaktan kendini kurtaramamaktadır.

Aslında yukarıda da belirtildiği üzere her bir din zuhur ettiği ortamda öncü bir hareket olurken hermenötik anlayıştan kaynaklanan bazı sorunları da beraberinde oluşturmuştur. Bu anlayış farklılıkları, sonu gelmeyen tartışmaları da gündeme taşımıştır. Bu hareket Hristiyanlık tarihinde, örneğin Hz. İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak monofizit ve diofizit tartışmaları meydana getirmiştir. Orta Çağ Hristiyan dünyasında bu tartışmalar konsillerle bir düzene koyulmuş gibi görünse de sorun bitmemiştir. 17. yüzyıldaki gelişmelerle orta çağ boyunca tahkim edilmiş inançlar derin yaralar aldı. Bundan elbette Kilise de nasibini almıştır. Aydınların siyasi kalesi durumuna gelen Fransız devrimi kiliseye karşı yöneltilmiş siyasi tehdit olmuştur.

Hristiyanlığın manipülasyonu neticesinde ortaya çıkan kilise, siyasi tasarruflarıyla kendisine bir iktidar alanı yaratmıştır. Kilisenin kendine kurduğu iktidar, tümüyle maddi gerçeklik alanının dışına çıkarak, metafizikten de öte bir saçmaya dönüşmüştür. Kilise alanının doğasından gelen temel özellikler, hiçbir esnekliğe sahip olmayan dogmatik bir yapı arz ettiğinden, seküler alanda da aynı sertliğe sahip olmuştur. Kilise alanının(ecclesia) tüm toplumu totaliter bir kuşatmaya alması ve düşünce alanında da hegomonik bir yaklaşım sergilemesiyle, insan zihni kendine kilisenin dışında bir seküler alan yaratmaya çalışmıştır. (Akgül,1999: 65). Hristiyanlıkta bu durum insanın her türlü dogmadan kurtulması sonucunda kendine rasyonel ve seküler bir dünya yaratmasına neden olmuştur. İnsanın bu tutum ve davranışı, akabinde Rönesans, Reform ve Aydınlanma düşüncelerinin temel taşı olmuştur. Rönesans eskiye, kaynaklara dönüşü, Reform da var olan din anlayışına bir tepkiyi, Aydınlanma süreci ise din ve din dışı bir hayatı öngörmüştür. Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Endüstri devrimi insanlık tarihinin dönüm noktalarını meydana getirmiştir. Batı medeniyetinde meydana gelen zihinsel dönüşüm hareketinin temelinde Rönesans yatmaktadır. Rönesans'ın beslediği bu zihinsel dönüşüm daha sonraki süreçte ortaya çıkacak olan dünyevileşmiş, dinden soyutlanmış metodolojik bir hayat biçiminin de besleyici kaynağı olmuştur. Bunun asıl temelinde yatan neden "Hristiyanlığın top yekûn, bütün varlık sistemini kuşatıcı bir "külli hayat sistemi" olarak kabullenilmesinin zorluğu, ilkeleri katı bir ampirik realite hali-

ne dönüşmüş ola “kilise kurumunun” hayatın her alanına müdahalesinin bunalıcı otoritesinde aramak gerekmektedir. (Akgül,1999: 67). Kilisenin bu tutumu Aydınlanma düşünürlerini “dini, dünya hayatına müdahale etmeyen, kişilerin özel hayatlarının dışına çıkmayan” inanç şeklinde yeni bir tanımlamaya götürmüştür.

Aydınlanma düşüncesi, tanrının doğa ve insanla olan ilişkisini kaldırarak, hiçbir dine ihtiyaç duymayan bir toplum modelinin yolunu aralamıştır. Bu döneme kadar devam ede gelen “insan, doğa ve din” üçgeninde ilişkinin bir ayağı kırılmıştır. Aydınlanmanın ortaya koyduğu tavır insanla doğayı bir bakıma aracsız karşı karşıya bıraktı. Kant tanrının kellesini uçurarak, Robespierre de kralın kellesini kopararak bu değişimin önünü açmış oldu. Bu değişimin temel felsefesi “hiçbir inanca gereksinim duymayan özerk ahlaksal insan” yaratmaya çalışması olmuştur. Aydınlanma bir akıl çağı olmuştur. Aynı zamanda Aydınlanma Batı kapitalizmini felsefi düşüncesi ve tarihsel ideolojisi haline dönüşmüştür.

Modernliği, Batı medeniyeti temelinde flamasında Fransız Devrimi’nden aldığı “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” ve sanayileşme, kentleşme, demokratikleşme, rasyonel düşünme ve örgütlenme gibi değişim parametreleri oluşmaktadır.

Max Weber de Batı medeniyetini temellendirmeye onun temelinde dini bir dönüşümün, dini reformun yattığını ima etmiştir. Bu reformun adı Protestanlıktır.

İslam dünyasına -Osmanlı İmparatorluğu- Batı dünyasındaki toplumsal ekonomik, siyasi ve zihinsel değişimler somut yansımalarıyla Tanzimat’la birlikte girmiştir. Bu süreçte İslam dünyasında “yenilik ve yenilikçilik”, hem dini hem de toplumsal olarak karşılığını bulmaya başlamıştır.

III. DİNİ ARINMACILIK

Dini arınmacılık, kavramı, batılı kavram olan “reform” kavramıyla açıklanabilmektedir. Bu kavram kendi içinde ıslah, tecdid, içtihat kapısının açılması gibi anlamlara gelmektedir. Dinde arınmacılık kavramının anlaşılması için bu kavramaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Reform kelimesi yanlışlıkları, eksiklikleri gidererek daha iyi yapmak, düzeltmek, yolsuzlukları, kötülükleri durdurup engelleyerek daha iyisini yapmak, kişiyi ikna ederek veya zorla kötü işlerini bıraktırıp iyi davranmasını sağlamak, bozulmamış ilk durumuna getirmek gibi anlamlara gelmektedir. İkinci anlamı ıslah, din ıslahı, yanlışlıktan dönme, nefis ıslahı, kötüye gidişten dönüş; 16.yüzyılda dini ıslahat ve 16. yüzyılda Protestan kilisesinin tesiri ile neticelenen dinsel devrimdir.(Atay,2002: 2).

Tecdid, yenilemek, eski bir şeyi yeniletmek, yeni duruma getirmek, yeni bir şey ortaya koymak, eskiden olmayanı üretmek, hiç yok iken yeni bir şeyi varlık dünyasına çıkarmak. (Atay,2002: 2). Dini arınmacılık gelenek ve modernite kavramının etkileşimi ekseninde hayat bulmaktadır. Gelenek kavramı geçmişten gelene tutunmak, geçmişini muhafaza etmek gibi anlamlara gelirken, modernlik ise geçmişini sorgulama veya onu değiştirmek anlamında kullanılır. Toplumun geçmişine, geleneğe ve törelerine bağlı, geçmişini muhafaza etmek isteyenlere ise gelenekçi denir (Eliaçık, 2001:9). Yenilikçi ise geçmişini, öteden geleni değiştirmek isteyenler anlamında kullanılır.

Gelenekçiler yenilemenin, tecdid'in, reformun İslam düşünce tarihindeki yansımalarına bid'at demiştir. Bu yenilikçilerin eski anlayışa hurafe demelerinin karşılığı olarak karşımıza çıkar. Bid'at aslında yeni bir şey ortaya koymaktır. Örneği olmayan bir şeyi yapmak, icat etmek, yapmak demektir. Mekke müşrikleri, Hz. Peygamberi ve getirdiği yeni evrensel mesajları halkın gözünde küçük düşürmek için onu atalarının geleneğine karşı gelmek ve bid'at olarak nitelendirdiler(krş:Ahkaf/9).

Mekkeliler putperestler, Hz. Peygamberi bid'atçılıkla itham etmelerinde haklıydılar. Çünkü kurulmuş olan saltana karşı yeni bir deneyim, eylem, yeni bir oluşum getirmiştir. Bu mesaj onlara yeni ise de aslında o, ezeli gerçeği yeniden dillendirerek toplumda olması gerekeni söylemiştir. Onun getirdiği mesajlar yerleşik olanı ve gelenekselleşmiş olan yanlışlıkları düzeltmeyi amaçlayarak gerçek olanı yeniden gündeme getiriyordu.

Arınmacılığın bünyesinde barındırdığı bir başka kavram da içtihatdır. İslam'da reform yapmaya "ıctihat yapmak" denir. Bundan dolayı her müctehit reformcudur.(Atay, 2002: 6). İctihat, dinin temel kaynaklarına müracaat ederek, onlardan hareketle yeni bir anlayış ortaya koyarak Müslümanları değişim kaynaklı sıkıntıdan kurtarmaktır.

A- AVRUPA VE REFORM

Bugün İslam dünyasında bu kavramlar hırpalanarak modernite ve gelenek kalıplarının içine uygulanabilirlik noktasında sıkıştırılmış, atıl ve tartışmalı duruma getirilmiştir. Nasıl Rönesans, o zamana kadar Hıristiyanlığın, Yahudiliğin, Yunanın, Romannın kültürel katkıları arasındaki su üstüne çıkmamış ayrılıkları özgürleştirilmiş, büyük gürültüler meydana gelmişse, İslam dünyası da İslam ve modernlik düzleminde benzer sorun ve tartışmaları son birkaç yüz yıldır kavram ve olgu düzeyinde yaşamaktadır. Rönesans sonrası yaşanan kopmalardan ilki, Eski Ahit'e bağlı olan İncil'in mesajı ile Katolik dogma arasında yaşanmıştır. Kutsal metinlere geri dönülmesi, imana öncelik veren Hz. İsa'nın ve Aziz Paul'un mesajlarını yeniden canlandırdı. Hz. İbrahim'in tanrısının yüceliğini bir kez daha vurgularken, Ka-

toliklerin Hz. Meryem'i kutsallaştırmalarının haklılığına gölge düşürdü. Böylelikle Katoliklik İncil'e kilise babalarını aşarak herhangi bir atıfta bulunulmasını, bilinen yöntemleri kullanarak bastırmıştı. Ancak baskın gelen yeni dini anlayış doğrultusunda İncil ve Tevratla ilgili kaynaklara yeniden başvurulması kaçınılmazlaşmış, orijine yönelme anlayışı baş gösterince reform hareketi ortaya çıkmıştır. Ve din savaşları patlak vermiştir(Morin,1987;83).

Reform hareketiyle birlikte, dini farklılaşma ve çoğulculuk artmış, Katolikliğin hedeflediği din birliği sarsılmıştır. Roma kilisesi gelişen değişim ve arınma taleplerine cevap olarak karşı reform hareketine girilerek, iman üzerindeki tartışmalar yoğunlaşmıştır.

İman üzerindeki tartışmalara doğa bilimsel gelişmeler de eklenince, iman üzerindeki diyalojik yapı, iman ile akıl, inanç ile kuşku arasında ve nihayet felsefi ve bilimsel düşüncenin yeni biçimleri imana karşı yol almaya başladı: Doğa akla uygundur. Gerçekliği kavramada özellikle türler ve cinslerin olanakları ve sınırları konusunda yapılan ve sık sık alevlenen tümeller kavgası baş gösterdi. Son tahlilde, iman akla, kuşkuculuk olguculuğa/pozitivizme yol verdi.

Böylelikle geleneksel kozmolojik bütünlük, yani Tanrı'nın yarattığı kainatın bütünlüğü ve gizemi bozularak doğa önce Tanrı'dan, sonra insandan ayrılır. İnsan da hem Tanrı'dan hem de doğadan ayrılır. Felsefe teolojiden, daha sora da bilim felsefeden ayrılır. Ve nihayet siyaset dini olandan ayrılacaktır(Morin,1987;82).

Son tahlilde, her şeyin temeli olan Tanrı, yitirilince laikleşen düşünce evrenleşmeye, yani evrenin, insanlığın ve toplumun dayandığı yeni bilimsel ilkeler aranmaya başlanır. Rönesans'tan itibaren dine karşı yöneltilen meydan okumalar, insan, doğa, tanrı sorunu hümanizmanın, doğalcılığın, akılcılığın, tanrıculuğun ve tanrı tanımazlığın yanıtlamaya çalıştığı sorulardır. Bir yandan da din, bu gelişmeler karşısında, yeni kanıtlar getirerek, diğer yandan da kuşkuculuğun her geçen gün derinleşen karşı saldırılar vuku bulacaktır.

B- İSLAM DÜNYASI VE REFORM

Meselenin İslam dünyasındaki yansımaları, Avrupa kadar çetin olmasa da derinden derine İslam sıcaklığını korumaktadır. İster Hindistan'da Şah Veliyullah Dihlevi'den, Muhammed İkbal'den başlatılsın, İster Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Tunuslu Hayreddin Paşa, Said Halim Paşa, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, İzmirli İsmail Hakkı veya Şemseddin Günaltay'dan başlatılsın, din ve değişim veya dinde reform tartışmaları çatışmalı bir alan olarak varlığını korumaktadır. Varlığını koruyan anla-

yışlar, köktencilik, özcülük, gelenekçilik ve modernist yaklaşımlar arasında farklılaşmaktadır.

17. yüzyılda Batı'da başlayan ekonomi, siyasi ve zihinsel reformlar karşısında İslam toplumu bir bunalım çağına girmiştir. Bu zihinsel değişimlerin karşılığı, muhafazakarlık, Modernleşme ve Batılılaşma gibi tepkiler şeklinde somutlaşmıştır. Batının bu kadar değişimi ve gelişimi İslam toplumunda özellikle de Osmanlı toplumunda değişme ve gelişme sorunlarına yol açmıştır. Osmanlı ise bu gelişim çabalarına ancak 19. yüz yılın başlarında Tanzimat'la adımını atmıştır. Bu süreç Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde kendini göstermiştir. Bu düşünce akımları modern Türkiye Cumhuriyetinin oluşumuna, oradan günümüze uzanan fikir akımlarıdır.

İslam Dünyası 19. yüzyıldan bu yana Batı karşısında mağlubiyet ve geri kalmışlığının badiresini aşmak için hal çareleri aramakla meşguldür. Batı dünyasında meydana gelen "reform ve yenilik" hareketlerinin karşılığını İslam Tarihi içinde bulmak mümkündür.

Tarihsel süreçte yenilikçilik kavramına farklı bakış açılarına göre farklı içerikler yüklemek mümkün olmakla birlikte, on beş asırlık İslam tarihine atfı nazar edildiğinde dinî bilgi ve pratikte taklit fikrini reddedip ictihad ruhunu diriltme, bidat ve hurafeleri bertaraf etme ve müminleri Kur'an ve "sahih sünnet"e dayanan saf İslam'a yönelme gibi mega idealler içeren ıslah ve tecdit hareketlerinin muhtelif dönemlerde zuhur ettiğine tanık olunur.(Öztürk, 2009: 15). İslam tarihinde yenilik ve gelenek tartışmaları eskilere kadar dayanmakla birlikte, 19.yüzyılda daha belirgin ve netlik kazanmıştır.

Osmanlı toplumu ve genel İslam dünyası bir bütün olarak, 17. yüzyıldan itibaren yani modern dünyanın güçleri ile karşılaştıkları tarihten başlamak üzere uzun soluklu bir karşı koyma ile, modern dünya projesine cevap vermeye çalışmışlardır. Üç yüzyılı aşkın "karşı koyma ve cevap verme" sürecinin ulaştığı nokta, kendi farklılığını koruyarak dönüşmek bir yana, İslam dünyasının büyük çoğunluğu, modern Batı'nın ve onun dayandığı paradigmanın ürettiği tekil bir dünyanın parçası olmaktan kurtulamamıştır. (Akgül,1999: 71).

19. yüzyılda Kahire, Tahran ve Ankara'da yaşanmaya başlanan yenilik hareketleri ise askeri odaklı olmuştur, güvenlik odaklı olmuştur. Batı 18. ve 19.yüzyılda temelini attığı siyasi sistemlerinin inşasına devam ederken, Orta Doğu coğrafyasında, İslam dünyasında böyle bir hareket söz konusu dahi değildi, yenilik hala çok uzaktı. 20. yüzyılın başlarında yaşanan 1. Dünya Savaşı ve 20 yıl sonrasında yaşanan 2. Dünya Savaşı'yla birlikte İs-

lam coğrafyasında yer alan ülkelerde bir takım hareketlilikler söz konusu olmuştur. Ancak bu hareketler siyasal söylemden öteye geçememiştir.

Dinler farklı olmakla birlikte, tarih içinde toplumların tecrübeleri bir birine benzer seyir izlemektedir. Yukarıda Rönesans'ın 'imana karşı aklı, inanca karşı şüpheyi getirdi' demiştik. İslam dünyasındaki yenilenmece tavırlara baktığımız zaman, tevhid inancını saflaştırmak için bir arındırma anlayışının olduğunu görmekteyiz. Zira, onlara göre, İslam itikadı tarih içinde, değişik dini inanç ve kültürle temasa geçtikten sonra ve zaman içinde insanların cahili adet ve kültürlerine dönmelerinden dolayı imani zaaf lar baş göstermiştir. İslam dünyasının, başta batı ile başa çıkabilmesi ve kendi başına ayağa kalkabilmesi için, itikadını düzeltmesi, adeta yeniden Müslüman olması gerekmektedir.

Bu bağlamda geçmişte asıl gibi gözükken, ancak sonradan İslam'a dahil edilen bidat ve hurafelerden arınmak gerekmektedir. Yine onlara göre, farz lar esas iken insanlar nafilere, hatta İslam'da olmayan uydurma itikad, ibadet ve uygulamalara daha çok yer vermektedir. Örneğin, türbe ve kabir ziyareti, mezar üzerinde Kur'an tilaveti, ramazan ayında oruca hassasiyet gösterip, namaza karşı ve diğer farz olan cihada karşı ilgi göstermemek gibi.

Keza, imana karşı aklı öne çıkarabilmek için, tarikata dahil olma, şeyhe biat gibi metafizik gizeme sahip uygulamalara, mevlit gibi duygu merkezli dini aktivitelere karşı bir tavır gelişmiştir. Bu Katolik kilisesinin Hz. Meryem (virgin mary) kültürüne karşı, Protestanlığın İncil'i ve saf imanını öne çıkarmasına benzemektedir. Yine aklın imanın önüne geçmesiyle birlikte, bireyselliğe vurgu, kiliseye, din adamlarına ve doğmaya karşı çıkmayı doğurduğu gibi, İslam dünyasında da akla vurgu bağlamında, geleneksel mezhebi yapılanmaya, dini kurumlara ve şeyh/ülemaya karşı bir negatif bakış açısı oluşmuş durumdadır. Yine Kur'an-ı Kerim'i herkesin okuması ve dini asıl kaynaktan öğrenmesi gerektiği şeklindeki modern yöneliş örnek verilebilir. Kurtuluşun, yahut imanın bireyselliği üzerindeki vurgu bağlamında, şefe at konusundaki tartışmaları beraberinde getirdiği gibi, dini çoğulculuğa da kapı aralamaktadır. Keza, abdestli-abdestsiz Kur'an okuma konusundaki tartışmalar, özellikle bayanların özel durumlarda ibadet etmesi, bireysellik yanında, modern toplumdaki eşitlik-özgürlük fikrinden bağımsız düşünülemez. Kısaca özetleyecek olursak, bugün itikadi, ibadi, ahlak ve muamele gibi dini hayatı ilgilendiren pek çok konuda, din ve değişim bağlamı tartışmalar mevcut olup, muhafazakarlar geleneği ve geleneksel uygulamaları; modernist ve bazı selefi yaklaşımı savunan kesimler ise yeniliği ve geleneksel usul ve uygulamanın terkinini, dolayısıyla dini arınmayı savunmaktadır. Sonuçta, kutsal kitaba, sünnete, kısaca dine salt rasyonel bir bakışı katmışlardır.

Avrupa'daki reform hareketine mukabil, karşı reform hareketinin öne çıkışı gibi, günümüzde geleneği savunan kesimler de, modern hayatın bazı gerekliliklerini kabul etmiş görünmekte ve yeni dini grup ve hareketler dini çoğulculuğun bir yansıması olarak gelenekten farklı dindarlık göstergelerine sahip oluşlardır. Modernlikle etkileşim içinde 'ımanı kutarma ve takviye' genel amacı oluşturmuştur.

Akıl, bilim, eğitim, iletişim ve teknik gelişmelere, sanayileşme, ekonomik refah, kentleşme ve küreselleşme gibi sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak, bilimsel doğru ve doğrulamaya yaslanan, felsefi ve düşünsel gelişmeden etkilenen ve teknolojik gelişmelere hayran olan kesimlerce rasyonel ve olgusal durumu öne alan bir dindarlık formu gelişmektedir. Bu anlayış içinde, dini his, heyecan ve gizem boyutu gittikçe azalmakta ve din somut, görünen dünya ile eşleştirilmektedir. Bu durum sonuç olarak din ve sekülerizm sorunsalını gündeme getirmektedir. Bu anlayış genel toplum kesimlere bakıldığında, en uçta ateizmden başlamak üzere, farklı kesimlerce farklı dini algılar gelişmektedir.

Ayrıca, doğa, sosyal ve din bilimleri gittikçe birbirinden ayrıştığı için, insanın kainat içindeki yeri farklı disiplinlerce farklı biçimlerde konumlandırıldığı için, insan kendine ve inancına yabancılaşmak suretiyle parçalanmış görünmektedir. Çünkü din ve siyaset ilişkisinde olduğu gibi, din de diğer sosyal kurumlardan biri haline dönüşmüştür.

Bütün bunlara karşılık, insanın evrensellik arayışını, son birkaç yüzyıldaki büyük devrimler ve bilimsel gelişmelere rağmen, dinin dışında karşılayamayacağı ortaya çıkmış görünmekte olup, insanlar yeniden dine dönme eğilimi göstermekte ve yeni dini hareketler dünyada ve Türkiye'de çığ gibi büyümektedir.

SONUÇ

Dinde arınmacılık ve protestanik tavırların ne olduğunu anlayabilmek, gelenek, reform kavramlarının hangi anlamlara geldiğine göz atmak gerekmektedir. Ne var ki, arınmacılık ve protestanik hareketler dinlerin tarihsel süreçlerinde var olagelen bir gerçektir. Her kültürel çevre ve din bu tür hareketler karşısında varlığını sürdürmek için kendini merkeze alarak kendi savunma mekanizmasını oluşturmuştur. Bu türden hareketler Dinler Tarihinde başlangıçta heretik hareketler olarak adlandırılabilir, ancak yeni her dini bakış açısı ve yorum, insanın kendi varlığı, doğa ve toplumla kurduğu ilişkilerin bozulduğu zamanlara rastlar. Ve çağlar boyu bütün insanlığın aradığı şey, durağanlık ve değişme gibi tarihin belli aralıklarında zaman ve mekanın uyumunu, ritmini bozan gelişmeleri yeniden anlamlı kılma çabasından ibarettir.

İnsanlığın yanı başında, sürekli ve devamlı anlam ve yön bildirimi anlamında müracaat edeceği dini inanç biçimleri vardır. İnsanlığın felsefi, bilimsel, edebi ve teknolojik birikimi, tarih boyu insana bir anlam sistemi sunacak yeterlilikte değildir. İnsan doğa ve toplum içinde kendine anlamlı bir yer bulduğu zaman mutlu olmaktadır. Değişim dünya ve varlık karşısında değişmezliğine inanılan inançların yeniden yorumu ve anlamlandırılması kolay bir süreç değildir. Dolayısıyla dini dünya görüşü içerisinde hayat içinde verilen tepkiler her zaman farklılaşmayı doğurmuştur. Burada dikkat edilmesi gerek husus, düşünce ve inanç farklılıklarını iman ve küfür sınırında değil, doğru ve yanlış ölçüsünde yaklaşımdır. Çünkü düşünce ve inançlarımızdaki farklılıklar hayat karşısında aldığımız tavır ve deneyimlerimizden kaynaklandığını bilerek, farklı düşünce inançlara karşı empati ile yaklaşmalıyız.

Aksi takdirde reformasyon sürecinde ortaya çıkan din savaşlarında ve yirminci yüzyılda ideolojik savaşlarda yaşadığı acı tecrübeleri doğru anlayamadığımız ortaya çıkar. Zira büyük savaşların din yüzünden çıktığı bilindiği gibi, güçlü medeniyetlerin de dini barış ve sükun ortamlarında kurulduğunun anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Kur'an- ı Kerim.
- Akgül, Mehmet, *Türk Modernleşmesi ve Din, Konya, Çizgi, 1999.*
- Atay, Hüseyin, *Dinde Reform, AÜİFD, Cilt XLIII, Ankara, 2002.*
- Arslan Abdurrahman, *Sekülerizm ve Akleden Kalbin Parçalanışı, Bilgi ve Hikmet, Sayı 2, Bahar 1992.*
- Callinicos, Alex, *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış, İletişim yayınları, İstanbul 2004.*
- Eliaçık, İhsan, *İslam'ın Yenilikçileri, Medcezir, İstanbul, 2003*
- Çapçioğlu, İhsan, *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum, Ankara, 2011*
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.*
- Mert, Nuray, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış, İstanbul,1989.*
- Morin, Edgar, *Avrupayı Düşünmek, Afa yayınları, İstanbul, 1987.*
- Öztürk, Mustafa, *İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları - Modern Türkiye Örneği, Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 9, Sayı 1, Adana, 2009.*
- Yıldırım, Ergun, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi, İstanbul, Bilge 1999.*
- <http://afasam.org.tr/genelkonular/modernite/islam/-ve/arap-bahar> 25.07.2012.